

125 ГОДИНИ ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА ПЪРВИЯ БЪЛГАРСКИ НАКАЗАТЕЛЕН ЗАКОН

*Евгени Йочев**

Настоящата година е юбилейна за българското наказателно право – навършват се 125 години от приемането на първия български Наказателен закон (15 януари 1896 г.).

Историята на Наказателния закон е богата и интересна. В написването ѝ вземат участие видни български държавници и юристи, сред които се откроява името на д-р Константин Стоилов.¹

Правното значение на Наказателния закон се определя от обществените отношения, които той регулира – „поведението на отделните граждани спрямо държавата, властта, обществото, честта и имота на гражданите“². Въпреки това близо две десетилетия след Освобождението от османско робство България няма свой Наказателен закон. Причините за това са преди всичко политически. По образния израз на Г. Добринович техните корени се подхранват от „вътрешните бъркотии“, характеризиращи политическия живот в страната по онова време.³ От гледна точка на законотворческия процес по-късното приемане на Наказателния закон в най-голяма степен се дължи на липсата на приемственост и последователност в законодателната политика на отделните правителства. В този смисъл Г. Згурев отбелязва: „ний употребихме особна енергия за създаването на масса други закони, за издаването на които, може би, нямаше толкова нужда да се бърза,..., а най-жизненият закон, закон, който се касае до най-скъпите и невъзвратими блага на личността, по едно недоразумение турихме, както се казва, под сукното“⁴.

* Доцент, доктор на историческите науки.

¹ Вж. **Йочев, Е.** Наказателният закон на Княжество България. Русе: Печатна база на РУ „Ангел Кънчев“, 2009.

² **Пешев, П.** Проект от 1888 г., разработен от Специалната комисия при Министерството на правосъдието. – Юридическо списание, 1888–1889, № 2, с. 24.

³ Стенографски дневници на VIII ОНС, II РС, кн. 1. С.: ДП, 1896, с. 163.

⁴ **Згурев, Г.** По въпроса за нуждата от нов наказателен закон. – Юридическо списание, 1894, № 4, с. 177.

До 1896 г. в страната се прилагат едновременно няколко източника на право с различна продължителност на действие и нееднакво значение за развитието на наказателноправния отрасъл и в частност за разработването на новия Наказателен закон. Всеки от тях се отличава със своя произход, съдържание и цели. Това са: 1) нормативните актове, издадени от Временното руско гражданско управление (ВРГУ); 2) обичайното българско право; 3) османският Наказателен закон (ОНЗ) и 4) законите, приети от Народното събрание през десетилетието 1884–1894 г., допълващи ОНЗ. С тях се полага началото на наказателното законодателство след Освобождението. Частично или цялостно те намират място в новия Наказателен закон.

Търновската конституция и съдържащите се в нея фундаментални начала имат важно и непосредствено значение за формирането на модерната юридическа основа на общата част на Наказателния закон. Това са принципите за: законност (чл. 43 – „Българското Княжество се управлява точно според законите, които се издават и обнародват по начина, който е показан в Конституцията“); равенство на гражданите пред закона (чл. 57 – „Всичките Български подданници са равни пред закона“); право на гражданите да бъдат съдени от законоустановен съд (чл. 73 – „Никой не може да бъде наказан без присъда от надлежният съд, която е вече добила законна сила“); законоустановеност на наказанието (чл. 75, ал. 1 – „Никому не може да се наложи наказание, което не е установено от законите“).

Основният закон забранява „мъчения при какво да е обвинение“, а също и „конфискуване на имот“ (чл. 75, ал. 2). Друга норма, непосредствено свързана с правата на човека, е разпоредбата на чл. 74 – „Затвори и претърсвания по къщата могат да стават само според правилата, които са изложени в законите“. Търновската конституция дава право на княза при изключителни събития, които „би могли да нарушат обществената безопасност“, „да спре в цялото Княжество или в отделни места действието на 73 и 74 членове“, но само при условие взетите разпореждания да бъдат потвърдени от първото Народно събрание.

Конкретни изисквания към специалната част на Наказателния закон поставят текстовете на Конституцията, регламентиращи дейността на висшите органи на държавната власт и управление, неприкосновеността на частната собственост, личните и политическите права и свободи на гражданите. Те налагат формули-

рането на конкретни специфични средства на наказателната репресия с цел защита на тези ценности. Така Търновската конституция оказва пряко въздействие върху духа, философията и съдържанието на първия български Наказателен закон.

След 1880 г. развитието на наказателното законодателство тръгва по две относително самостоятелни и независими една от друга линии. Първата е свързана с приемането на редица малки закони, допълващи ОНЗ, които въвеждат „принципи и постановления, непознати на османското наказателно право и на българското обичайно наказателно право, или установяват нови наказателни състави“⁵. Това, че с тях се решават само отделни, конкретни проблеми, породени от практиката, ни най-малко не омаловажава значението им за цялостното оформяне на наказателното право. Втората линия, която се развива едновременно и успоредно с първата, обхваща дейността на Министерството на правосъдието и на Народното събрание по разработването и приемането на изцяло нов Наказателен закон.

Началото на българското наказателно законодателство се поставя с Устава за наказанията, които мировите съдии могат да налагат (УНМСН). Той е съкратен превод на руския „Уставъ о Наказаніяхъ, налагаемыхъ Мировыми Судьями“ от 1864 г., санкциониращ т.нар. простъпки/нарушения или дребни престъпни деяния, подсъдни на мировите съдии.⁶ Това е естествено и закономерно, след като в Закона за устройството на съдилищата се възприема руският съдоустройствен модел.

Уставът за наказанията, които мировите съдии могат да налагат, е първият български наказателен материалноправен акт. С него се слага началото на реформата на действащото наказателно право и се създават предпоставки за подготовката и приемането на първия български Наказателен закон.⁷ Допълнен и преработен,

⁵ Токушев, Д. История на новобългарската държава и право 1878–1944. С.: Сиби, 2003, с. 227.

⁶ Вж. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ разъяснениемъ ихъ по решениямъ Кассационныхъ департаментовъ Правительствующего сената. Санкт Петербург, 1868.

⁷ Вж. Токушев, Д. Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат. – Годишник на СУ, ЮФ, т. 71, 1978, с. 187; Михайлов, Д. Наказателният закон от 1896 г. и съвременното наказателно законодателство. – В: 100 години Наказателен закон и актуални проблеми на наказателното законодателство (1896–1966). Научнопрактическа конференция, София, 21–22 март, 1996 г. Състав.: Любен Корнезов и др. С.: Министерство на правосъдието, 1966, с. 66.

той е включен в дял II на книга втора на Наказателния закон – „За нарушенията и техните наказания“.

За първи път идеята „да се прегледат и преработят“ действащите в страната „закони по материалното и формалното углавно и гражданско право“ е формулирана в Окръжно № 1058, издадено от П. Каравелов на 5 март 1881 г. Той обобщава опита от възприемането и разработването на чуждото законодателство и поставя принципния въпрос за необходимостта да се ангажират съдиите в нормотворческия процес предвид богатата им практика в прилагането на законите.⁸

Истинската дейност по създаването на нов наказателен закон започва още по време на режима на пълномощията. На 16 март управляващият Министерството на правосъдието Г. Теохаров (3 март – 23 юли 1883 г.) назначава специална юридическа комисия, която едновременно с кодификацията на съществуващото законодателство има за задача и „да прегледа, допълни и измени действующий сега наказателен закон, или да състави съвършено нов, съобразно с началата на науката от углавното право, с действующите углавни закони и съобразно с живота, нравите и обичаите на нашия народ“. Тя включва висши магистрати, настоящи и бивши служители на съдебното ведомство: Порфирий Х. Стаматов – председател на Върховния касационен съд (ВКС), Христо Г. Павлов – подпредседател на ВКС, Стефан Зографски и Андрей Манолов – членове на ВКС, Антоний Теохаров – помощник на прокурора на ВКС, Стефан Малинков – член на Софийския апелативен съд, Йов Титоров – председател на Софийския окръжен съд, Константин Осетров – прокурор при Софийския окръжен съд, Васил Радославов – началник-отделение при Министерството на правосъдието, Васил Мишайков, Марко Балабанов и Николай Сукнаров – адвокати юристи. Съставът на комисията е утвърден с Указ № 192 от 17 март 1883 г.⁹

В сложната и неясна политическа обстановка, притисната от времето, лишена от възможността да се запознае по-цялостно и детайлно с теорията и практиката на европейското наказателно право, комисията не успява да се справи с поставената ѝ задача.

⁸ Обн., ДВ, № 14 от 7 март 1881 г.

⁹ Законопроект. Судоустройство. Учреждение судебныхъ установлений в Болгарском княжестве, с. VII; обн., ДВ, № 31 от 22 март 1883 г.

По време на управлението на крайните либерали (30 юни 1884 – 9 август 1886 г.) съветникът при Министерството на правосъдието Бастиан разработва законопроект за наказателен закон, написан на френски. Той се основава върху френския Code pénal от 1870 г. и белгийския Code pénal Belge от 1867 г. – класически, но вече остарели източници. Състои се от пет части, обединяващи 647 състава. Книга първа съдържа общи разпореждания (généralités). В останалите четири са описани групите престъпления и системата на подсъдност, включваща различни по степен и компетентност съдилища. Книга втора обхваща простъпките (contraventions). Трета и четвърта книга включват престъпленията, които се подразделят на леки (délits mineurs) и тежки (délits majeurs). Петата нормира злодеянията (crimes).¹⁰ Всяка от книгите съдържа и кратка обща част. Въпреки налагащото се в Европа двупартидно деление на деянията Бастиан, следвайки френския и белгийския закон, възприема трипартидният модел: а) нарушения, б) престъпления и в) злодеяния.

Законопроектът е обсъден от Кодификационната комисия в състав: Н. Михайловски, О. Бурмов, Д. Великсин, Хр. Ковачев, Д. Хранов, Й. Ковачев.

Докладчиците Хр. Стоянов и Й. Ковачев, които считат германския и унгарския углавен кодекс за „едни от най-добрите“ в момента, съставени „според последните резултати на науката“, стигат до извода, че „въпросният проект твърде малко би могъл да послужи за целта, с която е било поръчено изработването му и че поради това безполезно било би да се превежда или напечатва“¹¹. За разлика от тях комисията заключава: „Трудът на г-н Бастиан е труд сериозен и следователно заслужава да се вземе за основа при изработването у нас на законопроект за углавен кодекс“. Комисията счита за необходимо той „да се преведе на български и напечата“¹². По различни причини това не става и законопроектът на Бастиан не стига до обсъждане в пленарната зала на Народното събрание.

На 26 август 1886 г. княз Александър I обявява абдикацията си. Същия ден е формирано новото правителство, оглавявано от д-р Васил Радославов. Министър на правосъдието става д-р

¹⁰ ЦДА, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 26, л. 1, 115 и сл.

¹¹ Пак там, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 26, л. 1.

¹² Пак там, л. 3, 5, 71.

Константин Стоилов, който съсредоточава изцяло усилията си върху създаването на нов наказателен закон. Той възлага на прокурора в Русенския окръжен съд – 36-годишния бесарабски българин от Болград Александър Дякович, да състави нов предварителен проект.

Александър Дякович използва като основни източници унгарския Наказателен закон (1880), нидерландския Наказателен закон (1881) и руския проект за углавен закон от 1885 г. („Уложение о наказаниях“), който влиза в сила през 1903 г., както и наказателните кодекси на Германия, Италия, Белгия и Франция.

Унгарският Наказателен закон се признава за един от най-модерните за времето си. Той възприема двупартидното деление на престъпните деяния на престъпления (злодеяния) и простъпки.¹³

За нуждите на българския закон от руски език е преведен само Законът за престъпленията и простъпките – част I „Общи наставления“ и част II „За отделните престъпления и простъпки и тяхната наказуемост“¹⁴.

Законопроектът на Ал. Дякович, макар и готов, не е обсъден в Министерството на правосъдието. Причините са политическите събития, които разтърсват страната, и ангажираността на д-р К. Стоилов с мисията на тричленната депутация за консултации с европейските дворове относно изхода от княжеската криза. Половин година по-късно (25 юни 1887 г.) Третото Велико Народно събрание избира лейтенанта от XI хусарски полк на австрийската армия Фердинанд Саксбургготски за княз на България.¹⁵

На 20 август 1887 г. е формирано правителството начело със Стефан Стамболов. Министър на правосъдието става д-р К. Стоилов.¹⁶ Той и Г. Начович не принадлежат към кръга на Стамболов, но като консерватори подкрепят целите на неговата политика.

¹³ **Ников, Н.** Ръководство по особната част на Българския наказателен закон. Т. 1. С.: Ив. Г. Говедаров и сие, с. 10.

¹⁴ ЦДА, ф. 173 К, оп. 1, а. е. 218, л. 8.

¹⁵ Стенографски дневници на III ВНС. С.: ДП, 1887, с. 121, 147, 152, 161; обн., ДВ, № 86 от 3 август 1887 г.

¹⁶ Обн., ДВ, № 93 от 22 август 1887 г.

След изборите за V обикновено Народно събрание (28 септември 1887 г.) в новото правителство на Ст. Стамболов д-р К. Стоилов запазва поста си на министър на правосъдието. На 2 април 1888 г. със заповед № 141 при Министерството на правосъдието е формирана специална 12-членна комисия от висши магистрати. В нея влизат: Хр. Стоянов, Хр. Павлов, Ст. Зографски, д-р П. Данчев, Г. Згурев и А. Каблешков от ВКС, П. Урумов, Т. Николов и Ал. Дякович от Софийския апелативен съд, С. Карагъзов и Н. Абаджиев от Софийския окръжен съд, бивш главен секретар на Министерството на правосъдието. Христо Стоянов не участва в заседанията на комисията поради заболяване, а Н. Абаджиев присъства само до приемането на общата част на закона. Докладчик е д-р П. Данчев. Комисията работи под непосредственото ръководство на д-р К. Стоилов.¹⁷ Целта ѝ е създаването на закон, „съобразен с нуждите на един народ, който е положил най-широките и най-свободолюбивите начала за основа на своя държавен строй, на един народ, който има похвална амбиция да върви постоянно по пътя на напредъкът и да присвои плодовете на Европейската култура и цивилизация“¹⁸.

В своята дейност комисията е улеснена „твърде много“ от добре изработения и подготвен законопроект от Ал. Дякович – добросъвестното му отношение към поставената задача прави впечатление и се признава от всички членове на комисията.

Законопроектът е обсъден в 25 заседания. Дискусията в комисията е професионална и продуктивна, което в най-голяма степен се дължи на наложеното от д-р К. Стоилов начало на съгласие и единомислие.

Въпреки „силната опозиция“ е възприета двупартидната система на деление на престъпните деяния по модела на нидерландския Наказателен закон.¹⁹

Съображенията на комисията да приеме двойното деление са обобщени от д-р К. Стоилов по следния начин: „1. От теоретическа гледна точка няма никакво основание да делим престъпните деяния на две или три категории, защото по теория всичките престъпни деяния без разлика представляват едни и същи отли-

¹⁷ Каблешков, А. Няколко думи за новият проект за Наказателен закон у нас. – Юридическо списание 1888/1889, № 1, с. 47.

¹⁸ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 2, с. 3.

¹⁹ Каблешков, А. Цит. съч., с. 48, 49.

чителни признаци; науката не е могла да установи линията, която да отдели злодеянията от престъпленията или престъпленията от простъпките; тези деления са все в по-голям или по-малък размер искусствени. По теория най-леките и най-тежките престъпления имат еднакъв характер. 2. За мерило на тройственото деление се зима обикновенно наказанието, което се налага на едно престъпно деяние. Този критерий е неправилен, защото наказанието трябва да се определя от важността на престъпното деяние, а не характера на деянието от наказанието, което му се налага. Освен това наказанието не може да служи за масштаб на делението, понеже то не е нещо определено, то семенява според държавите, времената и целите, които държавите гонят. Освен това че за едно престъпно деяние се налага това наказание, а за друго едно друго наказание, не може да се тегли едно разграничение, което да има значение на една научна класификация. 3. Колкото обаче и да е трудно да се разграничат разните видове престъпни деяния, все пак между престъпленията и нарушенията се съглежда една разлика, каквато не съществува между злодеянията и престъпленията. Тази разлика е отличителната характеристика на двойственото деление и тя произлиза от това, че престъпленията имат изобщо държавно обществено значение, а нарушенията притежават местен интерес или полицейски характер. Първите нарушават общоизвестни норми, които се отнасят до най-важните блага на хората и на държавите, а вторите са нарушение на правила за благоустройството, редът и т.н. временни преходни интереси²⁰.

Видовете наказания и тяхната градация са възприети също от нидерландския закон. Премахнати са наказанията тежки окови, заточение и заключване в крепост като „неприспособими“ и несъобразени с обществените нужди и противоречащи на новия държавен строй. Отпада и полицейският надзор, определен за „безполезен“ предвид неголямата територия на страната. Той се запазва под формата на специален надзор само за предсрочно освободените от затвора. Така се изгражда една ясна и проста система на санкциониране.

Размерът на наказанията е заимстван от унгарския Наказателен закон. Предвиждат се две основни групи наказания – главни и допълнителни. По отношение на смъртното наказание коми-

²⁰ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 2, с. 3.

сията стига до заключението, че „не е настъпило у нас времето за неговото отсъствие в Наказателния закон“²¹.

При разглеждането на специалната част се възприема по-простата немска система, като съставите не се възпроизвеждат механично, а се търси най-добрата, най-точната формулировка на всяка разпоредба. Това дава основание на Антон Каблешков не само да открие особеното отношение на членовете на комисията към „заимстванията от чуждия текст“, но и да отбележи с нескрита гордост, че проектът трябва да се разглежда като „един труд свършен самостоятелен и такъв, който заслужава сериозна критика“²².

Преработен е и Уставът за наказанията, които мировите съдии могат да налагат, предвид включването му в Наказателния закон.

Успехът на специалната комисия в голяма степен се дължи, от една страна, на активността на нейните членове, които дават „всичко възможно от себе си“ за окончателното завършване на проекта, а от друга – на творческото и авторитетно участие на д-р К. Стоилов, на умелото му ръководство и способността „да помирява противоположните мнения“, да намира изход от сложните въпроси, изглеждащи „неразрешими“²³.

Законопроектът е представен за обсъждане пред юридическата общност и обществеността. Едни от най-дискутираните въпроси са тези за смъртното наказание и правото на съда да определя размера на наказанието.²⁴

Д-р К. Стоилов посочва основните изисквания, на които трябва да отговаря българският наказателен закон: 1) „да представлява последният резултат на углавната наука“; 2) „да е практичен и приспособим“ и 3) „языкът му да е ясен и определен“. Той откроява като „едно от съществените нововведения“ на

²¹ **Каблешков, А.** Няколко думи за новият проект за Наказателен закон у нас. – Юридическо списание 1888/1889, № 1, с. 49.

²² Пак там, с. 50.

²³ Пак там, с. 48.

²⁴ **Пешев, П.** Наказателен закон, проект изработен от специална комисия при Министерството на правосъдието. – Юридическо списание, 1888/1889, № 2, 24–33; **Каблешков, А.** Няколко бележки върху критиката на г-на Пешева на наказателният законопроект. – Юридическо списание, 1888/1889, № 3, 22–32; **Бернкопф, А.** По проекта за Наказателний Закон. – Юридическо списание, 1888/1889, № 4, 8–19; **Мишайков, В.** Някои забележки по проекта за Наказателен Закон. – Юридическо списание, 1888/1889, № 11, 36–40.

проекта двойственото деление на престъпните деяния, възприето от нидерландския закон.²⁵

Законопроектът е приет на първо четене по принцип без обсъждане на 2 ноември 1888 г. по време на 10-ото заседание на Втората редовна сесия на V ОНС.

Най-разгорещена е дискусиата в парламентарната зала по въпроса за смъртното наказание. Оформят се два лагера, които заемат диаметрално противоположни позиции, изключващи всякакъв компромис.

Министърът на правосъдието отстоява разбирането, че единствено юридическата теория разкрива необходимостта и смисъла от налагането на смъртното наказание. Той стига до извода, че при днешните условия в България „по-тесни граници за смъртното наказание не могат да се предвидат“ и наказателният закон не може да бъде „по-мек и по-свободолюбив“²⁶.

Първият сериозен дебат след дискусиата по смъртното наказание се води по текста на чл. 157, установяващ наказателна отговорност за всеки, който „по изложения в чл. 155 начин, хвали или оправдава престъпление или тогова, който и за гдето е извършил това престъпление“²⁷. Наказанието е лек тъмничен затвор до една година със срок на давност за углавното преследване три месеца.

Народните представители оспорват както отделни страни от съдържанието на състава, така и размера на предвиденото наказание. Основният им аргумент е, че той противоречи на чл. 82 на Конституцията²⁸ и на нейния свободолюбив дух

Министър К. Стоилов акцентира на факта, че до момента тези престъпления се санкционират в законодателствата на европейските страни, а у нас се наказват по силата на чл. 23 от Закона за печата със затвор до 6 месеца. С новия текст се увеличава максимумът, но се намалява минимумът на наказанието. Той не

²⁵ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 2, с. 2.

²⁶ Пак там, 34–39.

²⁷ Член 155 гласи: „Който непосредствено подбужда към извършване на престъпление и то чрез явна проповед пред събрание или чрез распространяване и явно излагане ликове или печатни произведения, наказва се: 1) като подбудител, ако последва престъпление по повод на това подбуждение; 2) ако подбуждението остава без последствие, с лек тъмничен затвор“.

²⁸ Член 82 има следното съдържание: „Жителите на българското Княжество имат право да се събират мирно и без оръжие, за да обсъждат всякакви въпроси, без да искат по напред за това позволение. Събрания във от зданията, под открито небо, напълно се подчиняват на полицейските правила“.

приема подозренията „в партизански съображения“ с аргумента, че върху законопроекта са работили „10–12 души от най-добрите наши съдии“, и отново декларира своята безпристрастност и липсата на каквото и да е личен или политически интерес.

Д-р К. Стоилов отстоява твърдо и последователно позицията, че това е „най-мегкий и най-свободолюбивий закон, който съществува в цивилизованите държави, в тези държави, дето се защитава свободата, не само в Нар. Събрание, но и в частния живот“²⁹, и отхвърля решително и безусловно политическите подозрения, страхове и сметки. За него принципът на закона и справедливостта са по-важни от всичко друго, дори от личната му политическа кариера. В думите му „мене ми е абсолютно равно“ се долавя безразличие, но и „видимо огорчение“, както отбелязва Д. Йовев.³⁰ С присъщата си откровеност и прямота заявява: „Ако щете приемете го. Аз ще бъда доволен, ако го отхвърлите, защото против моята воля се намирам на Министерския стол... защото ще ми бъде много драго да изляза да се ползувам от свободата на един свободен гражданин“³¹. Както и в други подобни случаи, така и в този д-р К. Стоилов се проявява като „здраво уравновесен човек“, като политик, знаещ какво търси и как да го постигне.³²

Обсъждането на законопроекта съвпада с очертаващата се правителствена криза, породена от разногласията в кабинета по повод на процеса, скалъпен от Ст. Стамболов и военния министър полк. С. Муткуров срещу героя от Сръбско-българската война и активен участник в контрапреврата майор Г. Попов.

За дебатите, станали на 7 декември 1888 г., д-р Стоилов пише в своя дневник: „Виждам, че е имало агитация против закона. Говорят, че бил много строг и че консерваторите искат с този закон да прокарат техни идеи, да се ограничи Конституцията“. В отговор на молбите на Ст. Стамболов и съпартийците му да оттегли оставката си той поставя четири условия, които се споделят и от Гр. Начович, а именно: „1) вот на доверие от Народното събрание; 2) свършване на наказателния закон още през тази се-

²⁹ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 8, с. 74.

³⁰ Йовев, Д. Българско наказателно право. С.: Придворна печ. „Бр. Прошекови“, 1899, с. 57.

³¹ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 8, с. 74.

³² Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 2. С.: Български писател, 1990, с. 545.

сия и през тази година; 3) свършване на делото Попов; 4) отстраняване на Странски и заместванието му с друг министър“. Ст. Стамболов приема условието за закона, но отхвърля останалите. Заявява, че по делото „Попов“ не може да поеме никакви задължения, и обещава по-късно Г. Странски да бъде освободен от кабинета.³³

Седем години след това, през 1895 г., д-р К. Стоилов посочва като основен мотив за решението си да оттегли законопроекта „отвращението от страха, който тогавашните депутати виждаха в това, дето се искаше ограждение правата на българските граждани“, нескрития стремеж „да се създаде една безнаказаност“ по отношение на престъпленията, свързани с нарушаване на Конституцията.³⁴ Разочарован и обиден, той записва в дневника си думи, които са показателни за политическата действителност и нравите по онова време: „Дълбокото ми впечатление е, че човек може да принесе твърде малко полза. Най-добрите намерения отиват на вятъра“³⁵.

Не срещнал политическо разбиране, министърът на правосъдието получава подкрепата на съдийската общност, което е потвърждение за доверието и авторитета му като администратор и юрист.

След оттеглянето на законопроекта близо осем години въпросът за изработването на нов наказателен закон остава встрани от професионалния поглед и вниманието на ръководителите на съдебното ведомство.

На 13 септември 1895 г. след поредните промени в кабинета министър-председателят д-р К. Стоилов поема и поста министър на правосъдието.

За по-малко от месец под личното му ръководство специална шестчленна комисия изготвя нов законопроект за наказателен закон. Тя използва за основа проекта от 1888 г., като прави редица съдържателни подобрения и изменения. Включени са и нови престъпни състави, както и цяла глава „За възстановление в правата“ – чл. 88–97, а някои разпоредби са извадени като ненужни.

³³ Д-р К. Стоилов. Дневник. Ч. II. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996, с. 98.

³⁴ Стенографски дневници на VIII ОНС, II РС, кн. 1, с. 175.

³⁵ Д-р К. Стоилов. Дневник. Ч. II, с. 98.

Законопроектът е представен пред депутатите без мотиви. Макар да не е изключение от законодателната практика, този факт предизвиква тяхното недоволство, а Ат. Краев го определя като „голям недостатък“. Д-р К. Стоилов приема забележката за „твърде основателна“, но се аргументира с наличието на доклад (същия от 1888 г.) и най-вече с недостига на време и на „научни сили“³⁶.

Обсъждането при първото четене на законопроекта започва с дебати по основните принципи и идеи, дефинирани в общата част. Задълбочена и многостранна, а понякога и твърде разгорещена е дискусиата по въпросите за смъртното наказание, дуела, богохулството и престъпленията против религията, за ограничение на местопребиваването, за предсрочно освобождаване на осъдените на тъмничен и строг тъмничен затвор, за начало и продължителност на наказанията, за зачитане на предварителния арест като част от влязлата в сила присъда и др.

Най-революционно и в съзвучие с модерното развитие на правната теория и практика е предложението да се въведе условното наказание. Негов автор е Ат. Краев.³⁷

Д-р К. Стоилов поставя акцент върху два момента, които позволяват да се видят икономическите корени на проблема и закономерностите в неговото развитие. На първо място, това е специфичният характер на наказателния закон, който го прави наред с търговския един от „най-козмополитическите и най-международните“ закони. На второ място – „твърде голямото сходство в законите“ на т.нар. цивилизовани народи, резултат преди всичко на приблизително еднаквата им степен на развитие. Съществуващите особености са по-скоро израз на конкретните нужди и на целите, които си поставя дадена държава през определен исторически период, отколкото на някакви културни различия. Това изправя всеки законодател, в това число и българския, пред задачата „да намери особеностите на местото, за което се изработва законът“. От тази гледна точка министърът на правосъдието стига до извода, че обсъжданият наказателен закон „не представлява нищо особено или оригинално, нито пък нещо специално българско“³⁸.

³⁶ Стенографски дневници на VIII ОНС, II РС, кн. 1, с. 174.

³⁷ Пак там, 164–169; 174–175.

³⁸ Стенографски дневници на VIII ОНС, II РС, кн. 1, 124–126, с. 171, 172.

Оценявайки закона от тази му страна, Н. Ковачев отбелязва, че неговият автор „строго е имал предвид нравите и обичаите на съвременния наш народ“. Той напомня на народните представители, че „винаги закон, който не хармонира с културата и нравите на един народ... в практическия живот се явява доста вредителен“, и противопоставя Наказателния закон на Закона за печата.³⁹

Първият български Наказателен закон съдържа 544 разпоредби. Съставен е от две части – обща и специална. Всяка от тях е описана в отделна книга. Законът съхранява структурата и системата на законопроекта от 1888 г., която още тогава П. Пешев определя като „най-проста и най-практична от другите“⁴⁰. Всичко това, както и съдържанието му дават основание на Ст. Бобчев да посочи като една от отличителните черти на закона неговата „пълнота“⁴¹.

Общата част на Наказателния закон се отличава със своята цялостност и прецизност. Тя обхваща всички основни въпроси, които наказателното право третира.⁴²

Наказателният закон възприема принципите на класическата школа, установени още във френския Наказателен кодекс, а именно: законоустановеност на престъплението и нарушението (*Nullum crimen sine lege*); законоустановеност на наказанието (*Nulla poena sine lege*); лична отговорност, основана на вината; съответствие на наказанието на тежестта и вида на извършеното престъпление.

Системата на наказанията е съобразена с изискванията на наказателноправната наука. Тя е ясна и проста по съдържание и функционалност. Изградена е върху лишаването от свобода, което заема „средищно място“ в нея.⁴³ Всички останали наказания имат второстепенно значение. Видовете наказания се различават лесно помежду си. Възприета е относително определената

³⁹ Ковачев, Н. По наказателния закон. – Юридически преглед, 1896, № 13, с. 554.

⁴⁰ Пешев, П. Наказателен закон, проект изработен от специална комисия при Министерството на Правосъдието. – Юридическо списание, 1888/1889, № 2, с. 25.

⁴¹ Бобчев, С. Новата наказателна реформа. – Юридически преглед, 1896, № 6, с. 217.

⁴² Вж. Йочев, Е. Дискусията по общата част на Наказателния закон от 1896 г. – Право без граници, 2003, № 1–2, 84–90.

⁴³ Долапчиев, Н. Наказателно право. Обща част. С.: С. М. Стайков, 1936, с. 473.

форма на наказателната санкция. Допуска се да бъде заменено с по-малко наказание дори смъртното, което по своята природа е абсолютно определено.

Различните видове наказания са подредени в две групи в зависимост от тяхната тежест: 1) главни и 2) допълнителни.

Новост в българското наказателно законодателство е усвояването на института за предсрочно условно освобождаване. С него се създава законно основание при спазване на предявените изисквания към поведението на осъдения на доживотен или временен тъмничен затвор да се прекрати изпълнението на присъдата, преди да е изтекъл срокът на наказанието. По този начин възпитателната функция на присъдата се реализира с активното участие на самото лице, изтърпяващо наказание.

Макар да са последователи на модерните тенденции в европейското право, съставителите на българския наказателен закон не възприемат условното наказание. Те се опасяват, че нито обществото, нито съдебната система са готови за прилагането на такава радикална мярка, което може да доведе до компрометиране на идеята и до обратен на очаквания резултат. Това е един от малкото случаи, в които се пренебрегва европейският опит и националните условия и особености натежават при вземането на окончателното решение.

Една от отличителните характеристики на общата част на Наказателния закон е възприемането на института на реабилитацията (възстановяване в правата) – чл. 88–97.

Специалната част на първия български Наказателен закон е развита в книга втора „За престъпните деяния“. Тя е съставена от два дяла: дял I „За престъпленията и техните наказания“ (чл. 98–445) и дял II „За нарушенията и техните наказания“ (чл. 446–538). Във всеки от тях се прави класификация на престъпните деяния и се определят наказанията за отделните престъпления и нарушения, разпръснати дотогава в няколко закона. Използвани са различни критерии при подреждането на престъпните деяния по определен ред, като основният е обектът на посегателство.

Наказателният закон е дело на д-р К. Стоилов. Като политик и юрист той осъзнава належащата необходимост, важност и значение за правораздаването на подобен закон и избира най-подходящия момент за гласуването му в парламента. Със завидна инициативност, упоритост и отговорност, влагайки знания и опит, д-р К. Стоилов съумява да организира подготовката, написването

и приемането на Наказателния закон. Прави го с цената на много усилия и немалко разочарования и жертви в политически и личен план. Затова с нескрито удовлетворение записва в своя дневник: „Свърши се наказателния закон. Благодаря Богу за тази сполука. Отплатих си и аз дълга към отечеството“⁴⁴. Без ни най-малко да омаловажава труда на Александър Дякович, на членовете на двете работни комисии, на участниците в публичното обсъждане, на депутатите от V и IX ОНС, чиято роля и принос за разработването и приемането на закона са безспорни.

Първият български Наказателен закон по оценката на Д. Йовев представлява „едно цяло, строго систематично и съобразено с постигнатите резултати от издирванията на науката и опита“⁴⁵. Той се отличава със своята пълнота и системност. Наказателният закон усвоява много нови престъпни деяния и институти, непознати дотогава у нас. Прогресивният му и демократичен дух намира отражение и в приеманите досега наказателни закони у нас.

С основателна гордост Д. Минков отбелязва, че от гледна точка както на възприетата структура, така и на съдържанието Наказателният закон е един от „образцовите“⁴⁶ за времето си закони, възплътил в себе си постиженията на европейската правна теория и практика. Н. Долапчиев също споделя мнението, че законът е модерен и „много по напредничав“ в сравнение с повечето европейски кодекси.⁴⁷ Този извод се потвърждава и от ограничаването „в известна степен“ на прилагането на смъртното наказание.⁴⁸

Важно е да се отбележи също отношението на Наказателния закон към правните традиции и националните особености. Закрепените в него ръководни идеи и начала, възприетите класически категории и институти, формулираните състави на отделните видове престъпления „съответстват на възрожденския дух, демокра-

⁴⁴ Д-р К. Стоилов. Дневник. Ч. II, с. 260.

⁴⁵ Йовев, Д. Цит. съч., с. 59.

⁴⁶ Минков, Д. Развитие и характер на законодателството в България. – В: 60 години Българско правосъдие 1878–1941 г. Юбилеен сборник. Министерство на правосъдието. С.: Придворна печатница, 1941, с. 56.

⁴⁷ Долапчиев, Н. Развой на съдоустройството и на наказателното правосъдие от Освобождението на България до днес. – В: Полувековна България 1878–1928. Илюстр. Юбилеен албум. Ред. Евгения Марс. С.: Арм. Воен. Изд. фонд, 1929, с. 170.

⁴⁸ Манолова, М. История на държавата и правото. Трета българска държава. 2. доп. и прераб. изд. С.: Ciela Soft and publ., 2001, с. 182.

тичните възгледи, обичаи и традиции на българския народ⁴⁹. Според проф. Д. Токушев те представляват „значителен прогрес в историята на българското наказателно право“⁵⁰.

Н. Ников определя Наказателния закон като „един от най-усъвършенствуваните закони в Европа“ и му предрича „дълголетие на френския Code pénal“⁵¹. Пророчеството му се сбъдва. Изменян и допълван, той остава в сила до 1951 година. С пълно основание д-р К. Стоилов нарича закона „едно голямо дело“, „една голяма заслуга към нашето отечество и към тия, които боравят с нашите закони“⁵². Тази оценка се потвърждава напълно от близо 55-годишното му приложение и от отражението му върху развитието на наказателното законодателство.

⁴⁹ Михайлов, Д. Наказателният закон от 1896 г. и съвременното законодателство. – В: 100 години Наказателен закон..., с. 82.

⁵⁰ Токушев, Д. История на новобългарската държава и право..., с. 244.

⁵¹ Ников, Н. Ръководство по особната част на Българския наказателен закон..., с. 4.

⁵² Стенографски дневници на VIII ОНС, II РС, кн. 3, с. 190, 191.